

औरंगाबाद जिल्ह्यातील पिण्याच्या पाण्याच्या सोयी व टंचाई संबंधी केलेल्या उपाययोजना

अनुराधा संजय भारद्वाज

संशोधक

banuradha42@gmail.com

सारांश :

महाराष्ट्र राज्यात पाणी या संसाधनाची सर्वसाधारण पातळीवर तीव्र टंचाई आहे. जलव्यवस्थापन ही काळाची गरज बनली आहे. ग्रामीण व शहरी भागात पाणीबचत करणे अत्यंत महत्त्वाचे असून पाण्याचा अपव्यय टाळणे आवश्यक आहे. दोन्ही पातळीवरचे उपाय त्या-त्या ठिकाणच्या परिस्थितीनुसार जलव्यवस्थापन केल्यास पाणी टंचाईची समस्या भेडसावणार नाही.

प्रस्तावना :

औरंगाबाद जिल्ह्यातील जलसंपत्ती ही एक महत्त्वपूर्ण संसाधन आहे. जिल्ह्यातील जलसंपत्ती ही मुख्यतः पावसाच्या पाण्यावर अवलंबून आहे. तालुक्यातील काही भागात भूजलही उपलब्ध आहे. जिल्ह्यातील जलसंपत्तीचा वापर पिण्यासाठी, सिंचनासाठी आणि उद्योगांसाठी केला जातो. पाण्याच्या वाढत्या समस्यांमुळे पाण्याचे व्यवस्थापन करतांना एक आव्हान निर्माण झाले आहे. ते म्हणजे वाढती लोकसंख्या, वाढते नागरीकरण आणि जलद वाढणारे औद्योगिकीकरण यामुळे पाणीटंचाईची समस्या वारंवार निर्माण होत आहे. यासाठी पाण्याचे नियोजन आणि व्यवस्थापन करणे आवश्यक आहे.

अन्न, वस्त्र, निवारा आणि पाणी ह्या मानवाच्या मुलभूत गरजा आहेत. हे आपण जाणतो. सूर्यमालेतील पृथ्वी हा एक ग्रह आहे. त्यामुळे सजीवसृष्टी आहे. पृथ्वीवरील ७१% भाग हा पाण्याने व्यापलेला असून त्यातील २९% भाग हा जमिनीचा आहे. या ७१% पाण्यातील ९८% पाणी खारे तर फक्त २% पाणी पिण्यायोग्य आहे.

दुष्काळात नेहमी पिण्याच्या पाण्याची टंचाई निर्माण होत आहे. गेल्या तीस-पस्तीस वर्षात हा प्रश्न हळूहळू जास्त बिकट बनत गेलेला आहे. १९६५-६६ च्या दुष्काळात काही गावांना बैलगाड्यांनी पाणी पुरवावे लागले होते. १९७२-७३ च्या दुष्काळात अनेक गावांना टँकरने पाणी पुरवावे लागले.

१९८६-८७ मध्ये ३५०० पेक्षा जास्त गावांना पाणी पुरवावे लागले. २००३-०४ मध्ये ७५ तालुक्यात ४ हजार २२६ टँकरने पाणी पुरवठा करावा लागला. १२,४८५ गावांना टँकरने पाणी पुरवावे लागले. तसेच अकरा हजार वस्त्यांना टँकरने पाणी पुरवठा केला. अनेक वर्षांपूर्वी राज्यातील १७००० हून अधिक गावे पिण्याच्या पाण्याच्या बाबतीत कायम 'समस्याग्रस्त' आहेत. असे जाहीर केलेले आहे. म्हणजे जवळजवळ ४५% खेड्यांमध्ये सर्वसाधारण परिस्थिती देखील पिण्याच्या पाण्यासाठी कठीण असते. दुष्काळात ती आणखीच बिकट होते.

संज्ञा : जलव्यवस्थापन, दुष्काळ, लोकसंख्या, पाणी टंचाई

संशोधनाची उद्दिष्टे :

१. पाण्याची टंचाई होण्याच्या कारणांचा अभ्यास करणे.
२. जल-व्यवस्थापनाचा अभ्यास करणे.
३. जल- व्यवस्थापना संदर्भातील उपाययोजनांचा अभ्यास करणे.
४. जल-व्यवस्थापनाच्या कार्याचा आढावा घेणे.

अभ्यास क्षेत्र :

औरंगाबाद जिल्ह्याचे एकूण क्षेत्रफळ १०१३७.६१ चौ.कि.मी. असून त्यापैकी ३०९.३५ चौ.कि.मी. क्षेत्र नागरी भागात असून ९८२८.२६ चौ.कि.मी. एवढे क्षेत्र ग्रामीण भागात येते. औरंगाबाद जिल्हा भौगोलिक दृष्ट्या महाराष्ट्राच्या उत्तर-मध्य भागात वसलेले आहे. हा जिल्हा १९° ते २०° उत्तर अक्षांश आणि ७४° ते ७६° रेखांशमध्ये पसरलेला आहे. जिल्ह्याची पूर्व-पश्चिम लांबी २०१ कि. मी. व उत्तर-दक्षिण लांबी १६१ कि.मी. आहे.

प्रशासकीय सोयीच्या दृष्टीने सध्या जिल्ह्याचे १. औरंगाबाद २. वैजापूर ३. सिल्लोड ४. पैठण ५. कन्नड असे पाच प्रमुख प्रशासकीय उपविभाग आहेत. औरंगाबाद उपविभागात १. औरंगाबाद (ग्रामीण व नागरी), २. वैजापूर मध्ये वैजापूर व गंगापूर ३. सिल्लोड मध्ये सोयगांव ४. पैठण मध्ये पैठण व फुलंब्री ५. कन्नड मध्ये कन्नड व खुल्ताबाद अशा पाच उपविभागात औरंगाबाद जिल्ह्याची विभागणी झालेली आहे.

औरंगाबाद जिल्हा हा गोदावरी आणि तापी नदीच्या खोयात येत असून गोदावरी नदी ही मुख्य नदी असून पूर्णा, शिवना, खाम, दुधना, गिरजा, सुखना, मार्तंडेय ह्या नद्या गोदावरीच्या उपनद्या आहे. जिल्ह्यातील बहुतांश जमीन अग्निजन्य काळ्या दगडापासून तयार झालेली असून ती काळी मध्यम, चुनखडीयुक्त व कमी जास्त खोलीची व निरनिराळ्या पोतांची आहे. जिल्हा पर्जन्यवृष्टीच्या प्रदेशात येतो. जेथे अपुरा पाऊस अनिश्चित आणि अपेक्षेने प्रभावित न करणारा आहे. ज्याचा या भागावर सामाजिक, आर्थिक विकासावर प्रचंड परिणाम होतो. औरंगाबाद जिल्ह्यात २०११ च्या जनगणनेनुसार एकूण लोकसंख्या ३७,०१,२८२ इतकी आहे.

संशोधन पद्धती :

प्रस्तुत संशोधनासाठी दुय्यम सामग्रीचा वापर केलेला आहे. माहिती संकलनासाठी विविध संदर्भ ग्रंथ, नियतकालिके, मासिके यांचा आधार घेतलेला आहे.

अभ्यास विषय :

सदर संशोधनासाठी “औरंगाबाद जिल्ह्यातील केलेल्या उपाययोजना” हा विषय निवडला आहे. यामध्ये औरंगाबाद जिल्ह्यातील पिण्याच्या पाण्यासंबंधी व टंचाई संदर्भातील सद्य स्थितीचा अभ्यास केलेला आहे. तसेच यात पिण्याच्या पाण्याच्या सोयी व टंचाई संदर्भातील पाच वर्षांच्या स्थितीचा आढावा घेण्यात आलेला आहे.

जिल्हा - औरंगाबाद संदर्भ वर्ष २०२१-२२							
अ.क्र.	तालुके	वस्ती असलेल्या गांवाची एकूण संख्या	बारा महिने पाणी उपलब्ध असलेल्या गावांची संख्या	नळाने पाणी पुरवठा करण्यात येत असलेल्या गावांची संख्या	पिण्याच्या पाण्या संबंधी टंचाई असलेली गावे	टँकरने पुरवठा होणा-या गावांची संख्या	इतर साधनांनी पाणी पुरवठा
१.	कन्नड	२००	३१७	२०९	०	१	२२
२.	सोयगाव	७४	८१	७९	०	१	५
३.	सिल्लोड	१२४	२२४	१६३	०	०	०
४.	फुलंब्री	९३	१४३	९८	०	०	१०
५.	औरंगाबाद	१७७	२२७	१७७	०	०	१०
६.	खुल्ताबाद	७३	१२४	७७	०	०	०

७.	वैजापूर	१६४	२५४	१५६	०	०	१०
८.	गंगापूर	२१०	२५५	१८२	०	०	७
९.	पैठण	१८३	२७१	१५६	०	०	०
	एकूण	१२९८	१८९६	१२९७	०	२	६४

आधार - कार्यकारी अभियंता (पाणी पुरवठा), जिल्हा परिषद, औरंगाबाद

वरील आकडेवारीनुसार वस्ती असलेल्या गावांची संख्या १२९८ असून, बारा महिने पाणी उपलब्ध असलेल्या गावांची संख्या १८९६ असून नळाने पाणीपुरवठा योजनेद्वारे पाणी पुरवठा करण्यात येत असलेल्या गावांची संख्या १२९७ आहे. तसेच टँकरने पाणी पुरवठा होणाऱ्या गावांची संख्या ६४ आहे.

जिल्हा - औरंगाबाद						
संदर्भ कालावधी २०१७-१८ ते २०२१-२२						
अ.क्र.	बाबी	संदर्भ वर्ष २०२१-२२				
		२०१७-१८	२०१८-१९	२०१९-२०	२०२०-२१	२०२१-२२
१.	वस्ती असलेल्या गावांची एकूण संख्या	१३१४	१३०६	१२९९	१२९९	१२९८
२.	बारा महिने पाणी उपलब्ध असलेल्या गावांची संख्या	१०६४	१०६४	१६६६	१६६६	१८९६
३.	नळाने पाणी पुरवठा योजनेद्वारे पाणीपुरवठा करण्यात आलेल्या गावांची संख्या	९४१	९५९	९७७	१०५६	१२९७
४.	पिण्याच्या पाण्या संबंधी टंचाई असलेली गावे	३९२	७३१	७१६	७४१	०
५.	टँकरने पाणी पुरवठा होणाऱ्या गावांची संख्या	३६९	५०९	१५३	७	२
६.	इतर सधनांनी पाणी पुरवठा होणाऱ्या गावांची संख्या	५३७	५८७	२४३	१३६	६४

आधार - कार्यकारी अभियंता (पाणीपुरवठा), जिल्हा परिषद, औरंगाबाद

वरील आकडेवारीनुसार पिण्याच्या पाण्याच्या सोयी व टंचाई संबंधी केलेल्या उपाययोजनांची सविस्तर माहिती दिलेली आहे. २०१७-१८ साली टंचाईग्रस्त गावे व टंचाई ग्रस्त

वाड्या यांच्या संबंधी केलेल्या उपाययोजनांचा तपशील दिलेला आहे. त्याचप्रमाणे २०२१-२२ पर्यंत एकूण पाच वर्षांचा तपशील वरिल तक्त्यात नमुद करण्यात आलेला आहे.

या तक्त्यामधील एकूण पाच वर्षांच्या कालावधीमध्ये असे दिसून येते कि, वस्ती असलेल्या गावांच्या संख्येत वाढ झालेली असून, बारा महिने पाणी उपलब्ध असलेल्या गावांच्या संख्येत देखील वाढ झालेली आहे. त्याचप्रमाणे नळाने पाणीपुरवठा होणाऱ्या गावांच्या संख्येत वाढ झालेली असून ती एकूण १२९७ आहे. तर पिण्याच्या पाण्यासंबंधी टंचाई असलेली गावे ७४१ आहे. म्हणजे अजूनही पिण्याच्या पाण्याच्या सोयी व टंचाई संदर्भात अजून उपाययोजना करण्याची आवश्यकता आहे.

निष्कर्ष :

१. औरंगाबाद जिल्ह्यातील वाढती लोकसंख्या आणि वाढते शहरीकरण पाहता पिण्याच्या पाण्याच्या सोयी संदर्भात उपाययोजना करण्याची आवश्यकता आहे.
२. औरंगाबाद जिल्ह्यातील होणाऱ्या पाणीटंचाई संदर्भात जल-व्यवस्थापन अभ्यास करणे.
३. औरंगाबाद जिल्ह्यात उन्हाळ्यामधील भेडसावणाऱ्या पाणी टंचाई संदर्भात शासनाने योग्य त्या उपयोजना करणे.
४. जलप्रदूषण रोखण्यासाठी शासनाने जल प्रदूषणविषयक कायद्याची कठोर अंमलबजावणी करणे आवश्यक आहे.

संदर्भ ग्रंथ :

१. डॉ. एस.व्ही. ढमढेरे - भारतीय जलसंपदा
२. प्रा. एच. के. डोईफोडे - भारताचा भूगोल
३. औरंगाबाद जिल्हा आर्थिक वच सामाजिक समालोचन २०१७-२०२२
४. मराठी विश्वकोष
५. विकासपिडीया
६. वृत्तपत्रे